

PÁRHUZAMOK, METSZÉSPONTOK

(ADALÉK A VERANCICS-HAGYATÉK ISTHVÁNFFY ÁLTALI HASZNÁLATÁHOZ)

NAGY GÁBOR

Az élete végére a bíbornokságig jutó Verancsics Antal (1504–1573) Magyarország történetének megírását tervezte *De rebus Hungarorum ab inclinatione regni historia* címmel.¹ Talán diplomáciai küldetései, az államkormányzatban betöltött szerepe akadályozták meg ebben,² talán más. Kora történetének megírását azonban még halála előtt pár hónappal is szorgalmazta. Így 1573. február 25-én Pozsonyból azt írja Zsámboki Jánosnak, hogy a téli fagy enyhültével végre el tudja küldeni neki szánt bor-ajándékát, levelét pedig így fejezi be: „*praesentis saeculi statum cum omnibus suis turbis atque indignissimis Christiano nomine tumultibus memoriae commendare non omittas!*”³

Alig telt el az érsek halála után egy nemzedéknyi idő, amikor 1608. január 27-én az államkormányzat egy szintén jeles alakja, a diplomáciai küldetéseket is teljesítő proपालatinus és főajtónállómester Isthvánffy Miklós (1538–1615) folytonos virrasztások közepette megalkotott, harmincnégy könyvből álló, *Historiae de rebus Ungaricis* címen ismert latin nyelvű műve⁴ elé megírja ajánlását II. Rudolf császárnak.

A magyarországi humanizmus e két kimagasló alakjának származása alapján meglehetősen eltérő pályát kellett volna befutnia. Verancsics Boszniából érkezik hozzánk, apja annak idején családjából egyedülként élte túl az oszmán előrenyomulást. Isthvánffy felmenői viszont nemzedékek óta fejedelmek

¹ Eperjessy: *Introductio* p. IV, in Antonius Wrancius Sibenicensis Dalmata: *Expeditionis Solymani in Moldaviam et Transsylvaniam libri duo. De situ Transsylvaniae, Moldaviae et Transalpiniae liber tertius*, ed. Colomanus Eperjessy K. M. Egyetemi Nyomda, MCMXLIV. – (BSMRAe) (a továbbiakban Eperjessy).

² Szalay László a *Monumenta Hungariae Historica* sorozatban (a továbbiakban MHH) általa közölni kezdett Verancsics-törödékekhez írt bevezetésében ezt hagyományozta (Verancsics Antal: *Összes munkái. Első kötet. Történelmi dolgozatok deák nyelven*; Pest 1857. – MHH–S II. [V]–VI. o., a továbbiakban Szalay), száz évvel később Eperjessy V–VI. pp., majd Bartoniek is (Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Kézirat gyanánt; Budapest 1975, a továbbiakban Bartoniek).

³ MHH–S XXVI, n. CXXXVIII.

⁴ Alább a *Historiaera* a XXI. könyvtől kezdődően a Hierat-féle, Kölnben 1622-ben megjelentetett első (és legjobb) kiadás könyv- és oldalszámával hivatkozom, az I–XX. könyvnl pedig az autográf kéziratra (OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 2316, 613 folio).

szolgálatában töltötték életüket,⁵ utóbb azonban az öt éves Miklósnak is menekülnie kell a hatodszor érkező Szulejmán elől. Mohács után Verancsics is (amiként Istvánffy apja, Pál) János király híve lesz, praelatussá azonban (amiként majd Istvánffy Miklós báróvá) már Habsburg-házi királyaink szolgálatában válik. Korukban a jelentős társadalmi emelkedés egyik, esetükben talán a meghatározó alapja a szellemi kiválóság. Mindketten eljutottak a padovai egyetemre, szintén korszerűen: Verancsicsot anyai nagybátyja, Statileo János karolta fel egyebek között a scardonai kanonokszághoz segítve, Istvánffyt pedig Várday Pál,⁶ aztán egri püspökként, majd esztergomi érsekként Oláh Miklós. Neki köszönheti azt is, hogy az ötvenes évek végén munkába áll a kancellárián, ahol éppen 1569-ben, amikor az Oláh halálával megürült érsekséget Verancsics kapja meg, lesz titkár.

Mérey Mihály halálával 1572-ben megüresedett a nádor bírói helytartósága. Verancsics szerint, aki javaslatot tesz az uralkodónak a méltóság (*locumtenens officii palatinalis in iudiciis*) betöltésére, három ifjú közül kell választani, miután élemedettebb korúnak híján vannak. Megfontolja Czobor Imre, Istvánffy és Révay Ferenc tehetségét, szokásait és alkalmasságát, s véleménye határozott: „[...] *censeo Nicolaum Istwanffy ceteris esse praeferendum. Quem ut video sedatiore esse ingenio, quam sit Franciscus Reway, ita etiam utrisque doctiorem peritioremque ad ea omnia obeunda et exequenda, quae huic ipsi officio occumbant, experior. Atque etiam audio a pluribus eum omnino dignum esse hoc praeconio, quem religio quoque catholica commendat et morum candor, qui in illo nullis vel passionibus vel turbulentiis videtur esse obnoxius.*” A többieknek is megvan ugyan a maguk érdeme, „*meus tamen animus in Nicolaum Istwanffy magis inclinat*”⁷

Ellentétben Verancsics leveleivel, Istvánffy által írtakat nem gyűjtöttek egybe, nyomtatásban is csak néhány jelent meg. Az általam eddig olvasott kb. százötven⁸ mindegyike az érsek halála után kelt, említést egyikben sem tesz róla.

⁵ A közelebbi generációk tagjai közül például anyai nagyapja, Gyulai János, Corvin János familiárisa is – pályáját a *Historiae* alapján ismerttől eltérően rajzolja meg Kubinyi András: „Ernuszt Zsigmond pécsi püspök rejtélyes halála és hagyatékának sorsa (A magyar igazságszolgáltatás nehézségei a középkor végén)”, *Századok* 135 (2001), 330–339. Apai nagyapját, a Mátyás alatt is érdemesült Istvánt, II. Ulászló gyermekei udvarának *praefectus*-ává tette meg (IV., 97’); apai nagybátyja, János, királyi kamarásként Mohácsnál esik el, édesapja, Pál 1549-ben már Ferdinánd tanácsosa.

⁶ 1548. április 28-án az érsek *abbatiam monasterii Sancti Spiritus de Almad in comitatu Zaladiensi existentem* adományozta neki (idézi Holub József: *Istvánffy Miklós Históriaija hadtörténeti szempontból*, Szekszárd 1909, 14., 4. j.).

⁷ MHH-S XXVI, n. XXXII. (Az ajánlás nem bizonyult elegendőnek, a méltóságot Czobor kapja meg.)

⁸ Jelentős részüket a patrónusának, Batthyány Boldizsárnak († 1590) írtak alkotják (MOL P 1314 20982–21071, Filmtár 4384. doboz), a datáltak közül az első 1573 decemberében kelt.

Mai ismeretünk szerint 1564 óta írt verset,⁹ gyakran egyháziakhoz is, például Oláh Miklóshoz, Radéci Istvánhoz, Draskovich Györgyhez, Telegdy Miklóshoz Verancsicshoz azonban nem. A *Historia*ban sincs nyoma annak, hogy az idézethez hasonló lelkülettel emlékeznek rá. A XIX–XX. könyvben olvashatni például annak első portai követségéről: ő is, Zay Ferenc is egyszerűen *virī experientes rerumque et linguarum periti*. Egyetlen jelzöt sem kap Verancsics akkor, amikor megtudjuk, a király érsekké tette őt *Nicolao Olaho viro pio et docto vita functo*.¹⁰ Felidéződik még a Balassi Bálint táncáról is emlékezetes koronázásra érkező Miksának az érsek általi, *eleganti oratione* fogadása Köpcsénynél, majd a szertartás, végül pedig Verancsics halála: Eperjesen törvénykezés közben *molesta suborta febre septuagesimo tertio aetatis anno e vivis migravit*.¹¹

Ha lelkesen nem is emlékezik meg róla Isthvánffy, írásait bizonyosan használta a *Historiae* készítésekor, vizsgálendő tehát, miként. Ebben csak egy akadály az, hogy a forrásait igen ritkán nevezi meg,¹² és Verancsics persze nincs az említettek között. Komolyabb nehézség például, hogy a Verancsics-hagyatékban levő szövegeknek általában nincs kritikai kiadásuk.¹³ (A *Historia*enak sincs, ez azonban nem újabb közös vonás, hanem a XX. századnak a kora újkori magyarországi latin nyelvű történetírás alkotásai kritikai kiadásával, monografikus feldolgozásával kapcsolatban általában megmutatkozó érdektelenség.)¹⁴

Az alábbiakban három olyan latin nyelvű szövegnek a *Historia*ban való felhasználását mutatom meg, amelyik bizonyosan magának Verancsicsnak az alkotása.

A *Batthyány család levéltára. Mutató a Missiles 1527–1700. évkört felölelő soroazthoz* című segédlet 249. oldalán olvasható bejegyzés szerint az eredetileg ismert kb. 160 levélből 90 maradt. Valójában azonban ebből is csak mintegy 75 az ő levele, a többi részben édesapjáé, Éva lányáé, továbbá idegené, részben a Batthyányak különböző jogügyleteiben Isthvánffy által írt tervezet.

⁹ Az MTA Kézirattárában őrzött autográfából készített kiadásuk: Istvanffy, Nicolaus: *Carmina*, ed. Iosephus Holub et Ladislaus Juhász, MCMXXXV, Lipsiae, Teubner.

¹⁰ XXIV. könyv, 507.

¹¹ XXV. könyv, 532. Verancsics nem életének, hanem a századnak a 73. évében halt meg.

¹² A kevés kivétel közé tartozik Bonfini (például I., 3^v), Iovius (XI., 294^v), Jakobinus János (XXXIII., 796.).

¹³ A kiadások utolsó áttekintése: *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentibus ab initiis usque ad annum 1700*; composuit Kulcsár Péter; Balassi K. – Oszk 2003, 569–572.

¹⁴ Kivétel például szövegkiadás terén Brodarics *Verissima descriptio*...-ja Kulcsár Pétertől, monográfia tekintetében pedig a legfontosabb Bartoniek Emmának a 2. jegyzetben említett, egészében mind a mai napig felül nem múlt anyaga.

Az első a tervezett magyar történetének bevezetője.¹⁵ Isthvánffy a *Historiae* I–III. könyvében lényegében Bonfini *decasai* vonatkozó részét dolgozza fel,¹⁶ műve kezdő mondatait azonban nem vehette tőle. Az itáliai humanistának ugyanis megadatott látni és megörökíteni a királyi hatalom ragyogását a reneszánsz Budán, Mátyás hadaiét a bécsújhelyi szemlén – és megsejteni e világ hanyatlását, mielőtt végleg abba hagyta magyar történetének írását. Isthvánffy éveket tölt Itáliában, utazik Gráctól Czeszochowáig, Béctől Gyulafehérvárig, Tírgovistétől Prágáig, egyszer pedig még Budára is eljut (a pasával tárgyalni). A hosszú háborúból visszatekintve örökíti meg világa: a magyar nemzet, a királyság, a királyi hatalom és a katolikus religió gyorsuló pusztulását.

Verancsics azonban még (Bonfinihez képest: már) Corvin János halálának évében született, az ő jelenének így része a három gyászos augusztus 29 (Nándorfehérvár, Mohács, Buda). Történeti művének bevezetőjében ezért a magyar királyság hanyatlásáról értekezik, ezzel tehát minta lehetett Isthvánffy számára. Első mondata Tacitus *Annales*-ét idéző szavakkal annak kezdetét adja meg (az időhatározó helyett az olvasó valószínűleg úgyis okhatározót ért): *ab excessu divi Matthiae Corvini regis longe praestantissimi*. A másodikkal megmagyarázza (*Mox enim illo rebus humanis exempto...*), hogy a király halálával a főemberek (*optimates*) mintha külső ellenséget tiportak volna le és visszaszerezvén otthon elvesztett szabadságukat (mindegyiküké a fejedelemre szállt át) minden igyekezetükkel azon voltak, ilyen uralom alá többé ne igáztassanak. Kezdetben néhány hatalmasabb hagyta abba az engedelmességet, ezt követte a törvénytisztelet megvetése s a *disciplina militaris* elhagyása. Miután ezzel megvetették a királyság pusztulásának alapjait, jött a polgári társadalom és egyetértés (*civilis societas atque concordia*) meggyalázása, végül felizzott a pártoskodás, ehhez pedig szükségképpen erőt kellett alkalmazni. A magánszabadság hiábavaló reménye és a szabadosság iránti borzasztó vágy között cselekedeteik közveszélyesek voltak. Nem olyan királyt kerestek, amelyet kellett volna, hanem olyat, amelyik akarata szerint való, s ebben Beatrix is segítségükre volt. A legnagyobbak, de az összes többi rend is tétlenségbe, fényűzésbe, a gyönyörökbe süllyedtek (*in otium, in luxum, in voluptates*), végül, amit pedig elsőben kellett volna kerülni, kötelességük ellen is vétettek önzésükkel (*in leges quoque religionis pertinacia studiorum suorum peccavere*). Megvetvén ugyanis esküjüket, amivel magukat János herceg királlyá választására kötelezték, a fegyelemnek a legjobb és hazai királyok által nyakukba tett igáját kivetik. Minél nagyobb szükségük lett volna az erős uralomra, *...tanto gravio rem ruinam et sibi et posteris sub infirmis et imbecilibus principibus pepererunt* fejezi be

¹⁵ Szalay, 3–8.

¹⁶ Lásd hozzá Nagy Gábor: „Bonfini tizedei Isthvánffy Miklós *Historiae*-jában”; *Irodalomtudomány* 2001/1–2, 57–69.

gondolatmenetét Verancsics.

Az egységes állam halványnak is alig mondható reményét megcsillantó váradi egyezmény évében született Isthvánffy a század végén,¹⁷ a hosszú háborúban az állam Mátyás halála utáni hanyatlásának menete kevésbé érdekli már. Három összetett mondatba zsúfolja ugyanis bele keresztény államiságunkat, a nagy király halálát, az ország viselkedését és II. Ulászló trónra léptét – ám ezekben Verancsics bevezetőjének alkotóelemei többnyire megtalálhatók. Ez önmagában nem meglepő, hiszen a Mátyás-központúság része lett történetírásunknak, az elrendezés azonban és a kifejezésmód az átvételre mutat.

Első mondatában a királyság pusztulásához nem időhatározó társul, mint Verancsicsnál, hanem ok (*enormi rerum omnium negligentia ac deinde cruentis intestinarum factionum dissidiis diversarumque partium studio*), a második mondat azonban nála is magyarázó: *nam, quum Matthias clarissimus fortissimusque rex pacatum regnum reliquisset...*, ráadásul az okok Mátyás halála utánról valók, s így megvan az idő meghatározása is, mint Verancsicsnál (*ab excessu Matthiae*). Az annak szövegében a főemberek Mátyás halála utáni viselkedéséről olvasható hasonlat (*perinde ac hoste quodam profligato et finibus extracto*) elemei Isthvánffynál tényeket felidéző alárendelésé átalakítva a királyra vonatkoztatottan kerülnek elő: *rex hostes vi atque armis domuisset, Polonos et Bohemos procul finibus submovisset*. Isthvánffy pannon előkelői és nemesei is télenek és restek (*omnia per otium et ignaviam transmittere*), igyekezetük csak saját hasznukra irányul (*suis commodis atque avaritiae studere*). Ami nála a hanyatlás egyik kísérőjelensége (*labente militaris disciplinae cura*), annak tartalmi és grammatikai előképe az elsőként engedetlenkedni kezdő hatalmasok viselkedésének Verancsicsnál olvasható következménye (*deinde militaris disciplina intermissa*). Végül Isthvánffy is már itt, a műve elején közli, hogy János herceg mellőzésével és Beatrix (meg Szapolyai) támogatásával lett király Ulászlóból, noha egyébként Mátyás fiának legyőzését csak a II. könyvben ismerteti.

A *Historiae* kezdetében felidéződik tehát Verancsics tervezett művének bevezetője, ám jóval egyszerűbb feladat azoknak a mondatoknak az egybevetése, amelyek Fráter György származásáról szólnak.¹⁸ Ismert, hogy a barát élete korai szakaszáról az utókor lényegében csak azt tudja, amit az akkor már váradi püspök (továbbá kincstartó, helytartó stb.) 1545. február 28-án kelt levelében¹⁹ önmagáról közölt, a

¹⁷ A *Historiae* bevezető sorai feletti dátum (1600. november 30.) szintén saját kezű.

¹⁸ A Fráter György-életrajzot is Szalay adta ki (Antonius Wrancius de Georgii Utissenii, Fratris appellati, vita et rebus commentarius; in MHH-S II. 16–34); illetve a *Historiae*ből a XII. könyv vonatkozó része (324^v–325^l).

¹⁹ Többet közölték, alább Szalay kiadásában (MHH-S IX., 183–185.) használok, a

missilis címzettje pedig éppen Verancsics, akkor váradi prépost.

Fráter György életének megőrkítésével eltérő célja volt a két történetírónak. Verancsics a horatiusi *aut delectare, aut prodesse* mentén haladva és Tacitus Agricoláját meg Nepos Atticusát példaként említve a feledéstől és a méltánytalan megítéléstől akarja megóvni a barátot és cselekedeteit.²⁰ Istvánffy *Historiae*jának egyik motívuma az, hogy mily hatalmas a *fortuna* szerepe az emberi dolgokban.²¹ Fráter György származásáról és hatalomra kerüléséről is azért emlékezik meg külön, *ut ludentis in rebus humanis fortunae vicissitudinem contemplari possimus*.²²

Említett levelében Fráter György a történetírásba kezdett²³ Verancsicsnak így ír származásáról: *Ex nobili et antiqua stirpe dominorum Croatiae sum oriundus, patria mihi est Kamychaz insigni arce celebris. Patrem habui Gregorium Wthysenith, matrem vero Annam, ex veteri et nobili prosapia Marthynusevitorum natam*. Verancsics hol átalakítja a szerkezeteket (*Nobile utriusque parentis et juxta vetus genus...*) és megváltoztatja a kifejezéseket is (*Natus est Georgius Utissenius...*), hol szó szerint vesz át (*insigni arce celebris*). Istvánffy szövege szóhasználatával és grammatikájával is az eredetire emlékeztet, de rövidítve: *Is igitur in mediterranea Dalmatiae parte Camissacii honestis ac nobilibus parentibus ortus...*

A barát szolgálatainak kezdetéről annyit közöl, hogy nyolc éves korában elhagyva hazáját János herceg hatalmas udvarába vezetettet be, aki őt Hunyad várába küldte,²⁴ *...ubi tredecim annos non sine magna curialium miseria versatus sum...* Történetíróink azonban a levélen kívül más forrást is használhattak. Verancsics ugyanis, akinek hosszú éveken át volt alkalma értesüléseit magától Fráter Györgytől szerezni, úgy tudja (vagy utólag így véli természetesnek?), hogy a

továbbiakban Fráter.

²⁰ MHH-S II., 16–18.

²¹ Például Basilides Jakab mozgalmáról: *Eius belli initia et causas finemque componere enitar, ut vel hinc cuivis multiples rerum humanarum casus et fortunae in his pro libidine ludentis varietatem intueri liceat*. (XX. könyv, 592^r.) A fortunát vagy adja Isten – másként hívők szerint a fatum, noha ez a kétségtelen hitű Istvánffynál is dönt az emberi igyekezet kimeneteléről –, vagy nem, ha adja, vagy veszni hagyjuk tunyaságunkkal (otium), vagy nem. A tőle is függő változások megfigyeléséhez kellő érzékenységet adhatott Istvánffynak annak tudata is, hogy nem minden török elől menekülő egregiusból lesz bő egy nemzedék elteltével *propalatinus* majd *ianitorum* magister.

²² XII. könyv, 324^v–325^r

²³ Öröme volt a barátnak Verancsics egy levele, részben, *quod nomen meum in historiis, quas texere coepit, illustrare conetur*. Fráter, 183.

²⁴ *Octo igitur annos natus cum essem, relicta patria in amplissimam curiam illustrissimi Joannis Corvini ducis deductus sum, ab eoque in Transsylvaniam in arcem suam Hunyad missa...* Fráter, 183.

gyermek *amicorum officio* került nyolc évesen János herceg udvarába. Istvánffy szövegében az apa az, aki a gyermeket János hercegnek ajánlja, a szóhasználatból pedig előbb csak érződik, hogy a levél a forrása, majd a szerző maga is utal rá: „*cum adhuc admodum puer esset, a patre Gregorio Utissenito Iohanni Corvino, Matthiae regis filio commendatus atque ab illo in Transsilvaniam ad arcem suam Huniadianam missus fuit ibique per plures annos in multis magnisque rerum angustiis, ut ipse ingenue fatebatur, aetatem agitavit*” A Verancsicsétől eltérő közlésének akár édesapja, Istvánffy Pál is lehetett a forrása.²⁵ Nyilvánvaló tehát (a folytatás is megerősíti), hogy Istvánffy előtt nem Verancsics töredéke, hanem Fráter Györgynek Verancsicshoz írt magánlevele volt a *Historiae* e részének megírásakor.²⁶

A vizsgálódás harmadik elemül a *De situ Transsilvaniae...* könnyen adódik. Ez kritikai kiadásban is rendelkezésre áll, valamilyen leírás pedig várható Istvánffytól is, hiszen az Erdélyben történetekre mind a 34 könyvben figyel.²⁷ A *Historiae*ben azonban Erdély kapcsán a humanista történetírás e jellemzőjével nem találkozni.²⁸ Istvánffy egyszer, a XIII. könyvben s akkor is három mondattal mutatja be a régiót. E háromból az elsőt nem köthetni Verancsicshoz, mert a szászok eredetéről ő nem írta, hogy Nagy Károly telepítette be őket, de a másodikat sem érdemes, az ugyanis a maga korában közismert állításokat tartalmaz az oláhok és a székelyek nyelvéről. A harmadikról viszont (*Terra equis generosis, auri, argenti venis divitibus, salis lapidei, argenti vivi, aeris, ferrei, plumbi fodinis incluta et vini, frumenti aliarumque rerum necessariorum feracissima*) – mégha 1598-ból való személyes élményen is alapulhatna²⁹ – azt gondolom, két okból is, hogy megírásához Verancsics mondatai szolgáltak forrásul. Az egyik ok a

²⁵ A *Historiae* XVI. könyvében Istvánffy a nyírbátori egyezményhez vezető tárgyalások kapcsán felidézi azokban apja szerepét, például: ...*Salmensis ex castris et obsidione Murani Paulum Istvanffium, regium consiliarium, industrium experientemque virum iussu Ferdinandi ad Georgium misit, ut locum deligeret, ad quem ad tractanda tanti momenti negocia conveniretur.* (452^v)

²⁶ Istvánffy alaposan felhasználja forrását. Fráter ugyanis kitér testvérének, Jakabnak Nándorfehérvár 1521. évi védelmében a Köles (Nebojsza)-bástyánál tanúsított hősiességére is – a *Historiae* VII. könyvében az ostrom elbeszélésekor a levélnek azok a mondatai is felidéződnek.

²⁷ Annál feltűnőbb, hogy a XXXV–XXXVIII. könyv epitoméiben említés sem történik a fejedelemségről, pedig 1608 eleje és 1613 tavasza (terminus post quem az első illetve az utolsó epitomé megírásához) között ott tényleg egy peripeteia tanulmányozható.

²⁸ Mivel döntően a magyarországi harcokat idézi fel, tájat azokhoz kapcsolódóan ír le. Amikor például 1490-ben Miksa közelített Fehérvárhoz, olvasható a város alapos, talán hadászati szempontú bemutatása (I. könyv, 16^{r-v}).

²⁹ Abban az évben áprilistól augusztusig Rudolf egyik legátusaként igazgatta a tartományt.

szövegekörnyezet azonossága. Amiként ugyanis Verancsics Erdély-leírása Szulejmán 1538. évi moldovai expedíciójának feldolgozásakor (*Expeditionis Solymani libri duo*), annak harmadik könyveként készült el, s tartalmazta Moldováét meg Havaselvéét is, Istvánffy is e hadjárat elbeszélésébe szűrja be a Moldovát, Valachiát és Erdélyt ismertető pár mondatát. A másik ok a szövegek hasonlósága. Istvánffy az igen termékeny földről (*terra feracissima*) szólva a lovakban, aranyban és ezüstben, a sóban, a higanyban, a rézben, a vasban, az ólomban, továbbá a borban és a gabonában, egyáltalán, minden szükséges dologban való gazdagságot zsúfolja egyetlen mondatba. Íme néhány részlet Verancsictól: *Terra alioqui ubique cunctis satis aptissima...* (123); *...frugum vini que ferax est...* (124); *Aurum et argentum omni fere ex monte egeritur, aqua currens nulla est, in qua non eluatur, totamque Transsylvaniam supra salem sitam esse ausim affirmare...* (126) *Ferrum etiam ac plumbum parit...* (127). Föld, gyümölcs, bor, termékenység, arany, ezüst, só, vas, ólom, a mű jellegéből adódóan nem egyetlen mondatban, hanem egymás után rendezve.

A három felidézett szöveget önkényesen választottam ki, utólag azonban éppen azt példázzák számomra, mennyire sokrétű vizsgálat szükséges a két szerző írásainak egybevetésekor. Az első alkalommal ugyanis tartalmi, grammatikai, szerkesztésbeli metszéspontokat találni; a második éppen azt mutatja, hogy Istvánffy nem is használta Verancsics vonatkozó művét a barát származásának felidezéséhez, levelezéséhez viszont hozzáfért; a harmadik eset pedig szerkesztésével, szövésválasztásaival arra példa, miként tömörít egyetlen mondatba az eredetiben több oldalon eloszló közléseket. *Sed ne exiguum opus in magnum caput excrescat,*³⁰ mondaná Verancsics – a dolgot most ennyiben hagyom.

³⁰ Eperjessy, 182.